

Utjecaj industrije Borovo na razvoj Grada Vukovara

Szabo, Jan

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Science / Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:217:036944>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-22**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Faculty of Science - University of Zagreb](#)

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Jan Szabo

Utjecaj industrije Borovo na razvoj Grada Vukovara

Prvostupnički rad

Mentor: titula, ime i prezime mentora

Ocjena: _____

Potpis: _____

Zagreb, godina.

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Prvostupnički rad

Utjecaj industrije Borovo na razvoj Grada Vukovara

Jan Szabo

Izvadak: Tridesetih godina 20. stoljeća Vukovar doživljava intenzivnu i naglu industrijalizaciju uslijed osnivanja tvornice u Borovu Naselju. Na neizgrađenom prostoru između Vukovara i sela Borovo, češki poduzetnik Tomáš Bata podiže novo naselje prema načelima vrtnog grada s jasnim funkcionalnim odvajanjem proizvodnog dijela od zone stanovanja, društvenih sadržaja i rekreacije. U razdoblju socijalizama nastavlja se industrijski i urbani razvoj, a Vukovar doživljava demografsku, društveno-ekonomsku, kulturnu, morfološku i funkcionalnu transformaciju. Cilj ovog rada jest prikazati direktne i indirektne posljedice osnivanja i razvoja industrije u Borovu na širi prostor oko Grada Vukovara i na njegovo stanovništvo. Danas, nakon Domovinskog rata, pokrenuto je nekoliko pojedinačnih projekata revitalizacije lokacije Borova, no za kvalitetnu obnovu potrebno je prostorno planiranje, dugoročna vizija te usklađivanje razvojnih politika na svim razinama upravljanja.

23 stranice, 11 grafičkih priloga, 3 tablice, 21 bibliografskih referenci; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: Grad Vukovar, Borovo, industrija, transformacija, Bata

Voditelj: izv. prof. dr. sc. Martina Jakovčić

Tema prihvaćena: 16. 1. 2020.

Datum obrane: 24. 9. 2020.

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb
Faculty of Science
Department of Geography

Undergraduate Thesis

The impact of Borovo industry on the development of Vukovar

Jan Szabo

Abstract: In the thirties, Vukovar experienced intense and rapid industrialization due to the establishment of a factory in Borovo Naselje. In the unbuilt area between Vukovar and the village of Borovo, the Czech entrepreneur Tomáš Bata constructed a new settlement according to the principles of a garden city with a clear functional separation of the production part from the zone of housing, social facilities and recreation. In the period of socialism, industrial and urban development continued, and Vukovar experienced a demographic, socio-economic, cultural, morphological and functional transformation. The aim of this paper is to present the direct and indirect consequences of the establishment and development of industry in Borovo on the wider area around the City of Vukovar and its population. Today, after the Croatian war of independence, several individual projects for the revitalization of Borovo locations have been launched, but for quality reconstruction, spatial planning, a long-term vision and harmonization of development policies at all levels of government are needed.

23 pages, 11 figures, 3 tables, 21 references; original in Croatian

Keywords: Vukovar, Borovo, industry, transformation, Bata

Supervisor: Martina Jakovčić, PhD, Associate Professor

Undergraduate Thesis title accepted: 16/01/2020

Undergraduate Thesis defense: 24/09/2020

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb, Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. METODOLOGIJA I IZVORI PODATAKA	2
3. PODRUČJE ISTRAŽIVANJA	2
3.1. GEOGRAFSKA OBILJEŽJA PROMATRANOG PROSTORA	3
4. DRUŠTVENO-POLITIČKI KONTEKST OSNIVANJA I RAZVOJA TVORNICE BOROVO.....	4
4.1. FAKTORI ODABIRA LOKACIJE TVORNICE	4
4.2. BATA BOROVO (1931. – 1940.).....	4
4.3. FAZA DRUGOG SVJETSKOG RATA (1941. – 1948.).....	6
4.4. BOROVO U RAZDOBLJU SOCIJALIZMA (1949. – 1979.).....	6
4.5. KRIZA SOCIJALIZMA, TRANZICIJA I RAT (1980. – 1991.)	9
5. TRANSFORMACIJA PROSTORA POD UTJECajem INDUSTRIJE BOROVO	9
5.1. UTJECaj INDUSTRIJE BOROVO NA DEMOGRAFSKI RAZVOJ VUKOVARA	9
5.2. UTJECaj INDUSTRIJE BOROVO NA DRUŠTVENO-EKONOMSKI I KULTURNI RAZVOJ VUKOVARA.....	13
5.3. FIZIONOMSka TRANSFORMACIJA PROSTORA POD UTJECajem INDUSTRIJALIZACIJE.....	15
5.4. FUNKCIONALNA TRANSFORMACIJA PROSTORA POD UTJECajem INDUSTRIJALIZACIJE.....	18
6. TRENUTNO STANJE I MOGUĆNOSTI REVITALIZACIJE BOROVSkoG “BROWNFIELD“ PODRUČJA	21
7. ZAKLJUČAK.....	23

1. Uvod

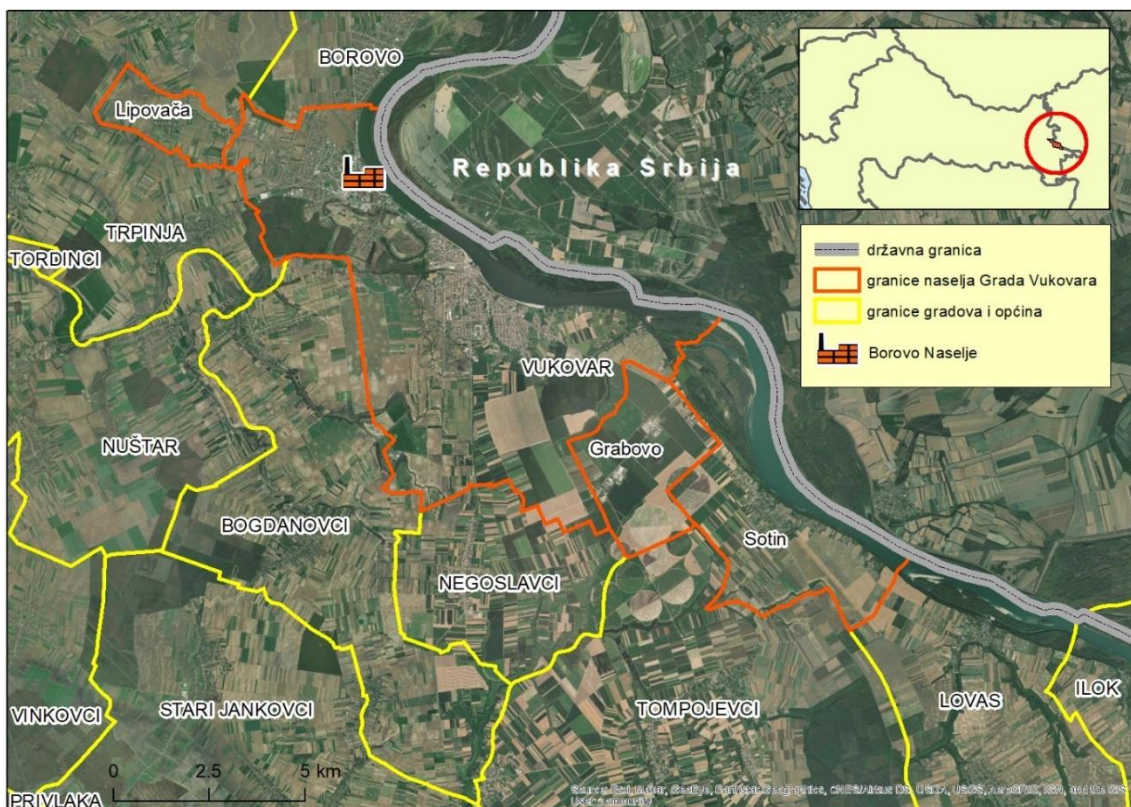
Od svojih početaka 1931. godine do kraja prošlog stoljeća, industrija u Borovu Naselju bila je glavni pokretač demografskog, gospodarskog i društvenog razvoja Vukovara i šire okolice. Razvoj je proces poprimanja sve savršenijih, potpunijih i bolje prilagođenih oblika kod pojava i stvari koje se s vremenom usavršavaju, ali je i obratan slijed: prema lošijem i gorem (Hrvatski jezični portal, 2020). U geografskom kontekstu, razvoj je proces društveno-ekonomskih promjena u određenom prostoru. Te su promjene na području Vukovara najintenzivnije događale osnivanjem i razvojem industrije *Borovo*. To se ponajprije očituje u procesima industrijalizacije i urbanizacije te s tim povezane deagrarizacije i deruralizacije šireg područja oko Vukovara Povoljan je geografski položaj Vukovara, odnosno Borova 1931. godine valorizirao Tomaš Bata širenjem svog poduzeća, po prvi put na prostor tadašnje Kraljevine Jugoslavije. Proces industrijalizacije tekao je intenzivno i naglo što se ubrzo reflektiralo na demografsku, društveno-ekonomsku, fizionomsku i funkcionalnu strukturu vukovarskog kraja. Veliki je utjecaj u prostoru za posljedicu imao i velik geopolitički fokus na ovo područje na kojemu su se prelamale razne interesne sfere tokom njezinog razvoja. *Borovo* kao veliki industrijski proizvođač radi gotovo 90 godina, a njezin razvoj prošao je kroz nekoliko faza koje su prije svega određivali društveno-politički faktori. *Borovo d.d.* proizvodi obuću, proizvode od gume i ostale proizvode, a nekadašnjoj Jugoslaviji bio je jedan od najvećih proizvođača obuće u Europi. Danas je *Borovo* svedeno na mali dio onoga što je nekada bilo u proizvodnom smislu ali je obnovljen značajan dio naselja te pripadajuće infrastrukture. Dakle, industrija *Borovo* najznačajniji je razvojni faktor na području grada Vukovara te je stoga bitno i zanimljivo promatrati njezin razvojni tijek, fizionomski, socioekonomski, kulturni i drugi utjecaj te mogućnost revitalizacije tog područja u budućnosti

2. Metodologija i izvori podataka

U ovom radu koristit će se ponajprije rezultati prijašnjih istraživanja, konkretno vezanih za područje vukovarskog kraja. Sustav Bata – Borovo najbolje je konceptualiziran u djelu *Povijesno naslijeđe i perspektive* Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar. Glavni statistički izvor korišten u radu je Državni zavod za statistiku. Metode korištene u istraživanju su kvantitativna i kvalitativna analiza sekundarnih podataka. Radi potreba obrade podataka i vizualizacije promatranih pojava i procesa korišteni su programi Microsoft Excel i ArcGis 10.7.1.

3. Područje istraživanja

Područje istraživanja jest današnja administrativno-teritorijalna jedinica Grad Vukovar. Grad Vukovar se sastoji od grada Vukovara, u čijim se današnjim granicama nalazi i (današnja gradska četvrt) Borovo Naselje, te sela Grabovo, Lipovača i Sotin (vidi sl. 1). Najveća pozornost bit će usmjerena na Borovo Naselje kao područje na kojemu se nalazi industrijski kompleks *Borovo d.d.* Pri promatranju razvoja industrije te utjecaju poduzeća Borovo na okolni prostor valja uzeti u obzir i šire područje, odnosno bivšu (prijeratnu) općinu Vukovar koja je obuhvaćala znatno veći prostor, od Trpinje do Iloka.

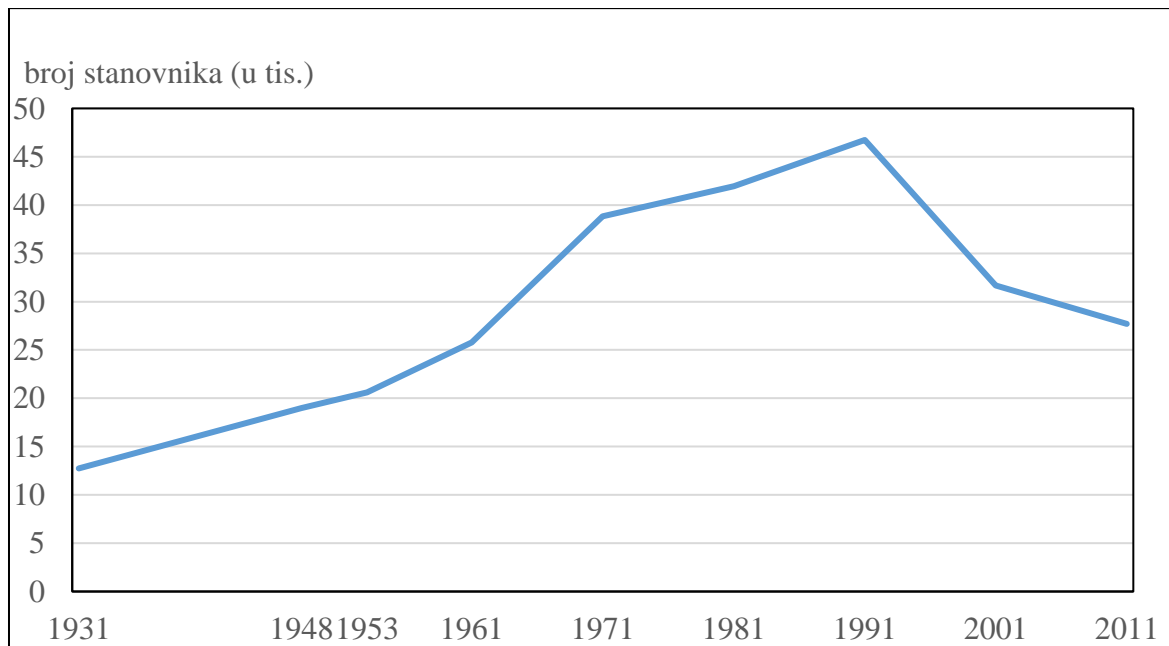

Sl. 1. Područje istraživanja – Grad Vukovar i šire područje oko Vukovara

3.1. Geografska obilježja promatranog prostora

Grad Vukovar nalazi se na krajnjem istoku Republike Hrvatske, u Vukovarsko-srijemskoj županiji. Smješten je na Istočnohrvatskoj ravnici, na sjecištu triju geografskih regija, odnosno na vukovarskom ravnjaku, dolini Vuke i sjeverozapadnim obroncima Fruške gore. Vukovar ima geostrateški i prometno tranzitan položaj uslijed blizine važnih prometnih pravaca. Neki od najvažnijih prometnih pravaca su paneuropski Koridor VII (međunarodna riječna ruta Dunav), međunarodna riječna luka u Vukovaru, blizina cestovnog i željezničkog koridora X, koji povezuje zapadnu i istočnu Europu, te blizina cestovnog i željezničkog Koridora Vc koji povezuje zapadnu Europu s južnim Jadranom, a danas posebni značaj ima i blizina zračne luke Osijek. Geografski položaj Vukovara mijenjao se ovisno o širem društveno-političkom kontekstu. Prije hrvatske neovisnosti, Vukovar je karakterizirao povoljniji ekonomski, politički i prometni položaj, a uslijed brojnih društveno-političkih promjena krajem prošlog stoljeća Vukovar karakterizira granični, odnosno rubni položaj. Prema popisu 2011. godine, Vukovar ima 27 683 stanovnika, dok je u vrijeme osnivanja industrije u Borovu imao 12 738, a 1991. godine 46 735 stanovnika (vidi sl. 2) Nadalje, Vukovar karakterizira multietničnost, a struktura i udio pojedine etničke grupe mijenjali su se ovisno širem društveno-političkom kontekstu, često intenzivno i naglo. Danas u Vukovaru hrvatsko stanovništvo čini apsolutnu većinu (oko 70 %).

Sl. 2. Kretanje broja stanovnika Grada Vukovara u razdoblju 1931. – 2011. godine

Izvor: Državni zavod za statistiku, 2003

Državni zavod za statistiku, 2011

4. Društveno-politički kontekst osnivanja i razvoja tvornice Borovo

Potrebno je prikazati i razumjeti društveno-politički kontekst industrije u Borovu kako bismo na sveobuhvatan način analizirali njezin utjecaj na Vukovar, odnosno radničko naselje u Borovu. Razvoj tvornice i naselja generalno prati glavne društveno-političke događaje u Europi i svijetu. Što je veći politički utjecaj na rad tvornice, to je u pravilu i slabija proizvodnja, a time se smanjuje i njezin utjecaj.

4.1. Faktori odabira lokacije tvornice

Za lokaciju tvornice su se, osim Vukovara, natjecali Osijek, Apatin, Slavonski Brod, Šabac, Brčko i Smederevo, ali je prednost Borova bila neposredna blizina glavne željezničke pruge Vinkovci – Subotica – Bukurešt, kroz to veza preko Slavanskog Broda s Bosnom i Hercegovinom te Dalmacijom, te veza Vukovar – Šid – Beograd. Pored blizine navedenih čvorišta, ono što je najviše utjecalo na konačan odabir lokacije jest rijeka Dunav koja s jedne strane omogućuje riječnu povezanost sa Zlinom preko Morave, radi uvoza proizvoda i industrijskih strojeva, a s druge strane, preko Crnog Mora omogućuje jeftin uvoz gumenih sirovina s Bliskog Istoka i Indije (Hubalek i Žabić, 2019). Prema Kolar-Dimitrijević, važnu ulogu pri odabiru lokacije za podizanje tvornice imao je nacionalni sastav stanovništva jer su političko vodstvo *Bate* ali i Čehoslovačke preferirali stvaranje jugoslavenske države pod vodstvom Srba, pa je i tvornica *Bata* u Borovu podignuta nedaleko od sela Borovo gdje većinu stanovnika čine srpsko stanovništvo (2019.). Dobre prometne veze postojale su i sa Bosnom koja je bila veliki izvor jeftine i mlade radne snage.

4.2. Bata Borovo (1931. – 1940.)

Tomaš Bata, češki poduzetnik, osnivač je velikog poduzeća pod nazivom *Bata* koje se prije svega bavi proizvodnjom obuće. Početkom 20. stoljeća to se poduzeće širi Europom te se otvaraju brojni industrijski pogoni uz koje niču industrijska naselja, a jedan od najboljih primjera istih je radničko naselje Borovo u Vukovaru. “*Bata*“ se prvi puta na području tadašnje Kraljevine Jugoslavije pojavljuje 1921. godine kao trgovačko poduzeće pod imenom “*Bata, cipele i koža d.d.*“ (Žebec, 2008). Prema Kolar-Dimitrijević, povijest djelovanja *Bate* u Hrvatskoj može se podijeliti u četiri razdoblja (2019). U razdoblju od 1920-ih do otvaranja

tvornice Bata otvara velik broj prodavaonica u tadašnjoj državi koje nude veliki izbor jeftine i relativno kvalitetne obuće zbog čega ostvaruje apsolutnu prevlast na tržištu što se negativno odražava na poslovanje malih obrta koji se bave proizvodnjom obuće. Dobri odnosi jugoslavenske i čehoslovačke vlade te velik politički utjecaj Bate uvelike olakšavaju plasiranje proizvoda na tada novo i veliko tržište te u konačnici osnivanje tvornice u Borovu. Faktor koji je definitivno utjecao na konačno otvorenje tvornice u Jugoslaviji bio je povišenje carinskih stopa, koje su iznosile gotovo 50 % od vrijednosti uvezene robe (Hrelja i Kaminski, 1971.) Iduće razdoblje počinje gradnjom tvornice i naglom ekspanzijom. Gradnjom radionica počinje i prva proizvodnja koja se prvotno odvijala u prostorijama Čehoslovačke aktivne plovne Dunavske zajednice (nedaleko od današnje luke Vukovar) te su prve cipele proizvedene 7. lipnja 1931. godine (Dugački, 2019). Bata na jedan sveobuhvatan način gradi industrijsko naselje u kojemu se pobrinuo da radnik ima osigurane sve osnovne životne funkcije. Zanimljivo je da tada u *Bati* nije održan ni jedan štrajk te nije postojala ni jedna radnička organizacija što je postignuto specifičnom politikom i odnosu prema radnicima te zapošljavanju većinom seoske i mlade populacije (Kolar-Dimitrijević, 2019). Njihov iscrpan rad nadoknađivao se raznim pogodnostima koje je Bata nudio. Također, Bata se trudio da tvornica i radničko naselje budu izolirani od vanjskih društveno-političkih utjecaja i pod potpunom kontrolom uprave tvornice i lokalne uprave. Okupljajući oko sebe raznovrsna društva, *Bata* je postupno stvarala sustav proizvodnje koji je sam sebi bio dovoljan i neovisan o vanjskim faktorima (Žebec, 2008). Naziv tvornice tada glasio – “Bata, jugoslavenska tvornica gume i obuće“. Stečena sredstva proizašla iz poslovanja industrije dobrim su dijelom ostajala u Jugoslaviji što se očituje na lokalnoj razini u porastu zaposlenih i izgradnji infrastrukture, a na državnoj razini u porastu broja prodavaonica i zaposlenih u njima. Broj prodavaonica na prostoru Kraljevine Jugoslavije narastao je u razdoblju 1931. - 1935. sa 103 na 505, a broj zaposlenih u prodavaonicama sa 150 na 2600 (Kolar-Dimitrijević, 2019). Treće i četvrto, odnosno vremensko razdoblje 1935. – 1945. karakterizira blago smanjenje porasta proizvodnje koja je i dalje visoka unatoč nadolazećem Drugom svjetskom ratu. Od 1938. do 1940. godine u Borovu se proizvodi oko tri milijuna pari kožne obuće godišnje, a proizvodi su se našli u interesnoj sferi Trećeg Reicha. Osim toga, Kraljevina Jugoslavija poticala je slobodnu investicijsku djelatnost stranog kapitala, a češki je kapital bio treći po zastupljenosti, iza francuskog i engleskog, što se tiče stranih ulaganja u industriju (Žebec, 2008.).

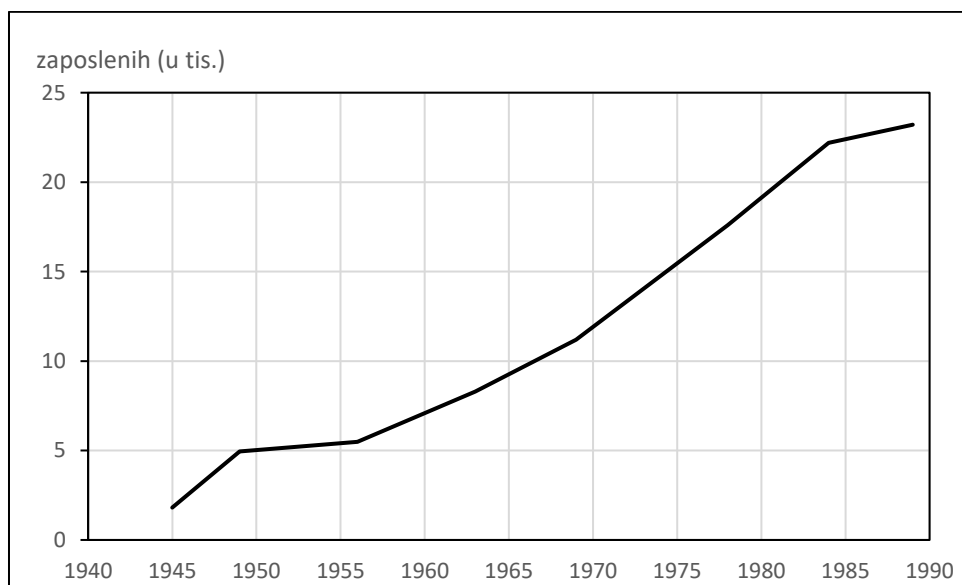
4.3. Faza Drugog svjetskog rata (1941. – 1948.)

Četrdesetih godina 20. stoljeća jačaju napetosti uslijed Drugog svjetskog rata. Srpski radikali zahtijevaju da Vukovar i Borovo izdvoje iz Banovine Hrvatske te pripoje Dunavskoj banovini što je ostvarilo veliku napetost na društvenoj i političkoj sferi. Jača utjecaj hrvatskih i njemačkih narodnih grupa u Borovu. Borovo se u ovoj fazi nalazi pod upravom Ministarstva državne riznice u Zagrebu te se tvornica Bate u Borovu podržavljuje i mijenja naziv u “Bata, Hrvatske tvornice gume i obuće d.d.” (Kolar-Dimitrijević, 2019). Godine 1943. proizvodnja u Borovu postaje neredovita a život radnika postaje sve teži. Zatim, 1944. godine tvornica prestaje sa radom, a infrastruktura je oštećena ratnim zbivanjima. Već 1945. godine počinje obnova tvornice i ostale infrastrukture. Kako bi ponovno uspostavili stabilnu proizvodnju, lokalna uprava Borova donosi odluku o pripojenju kombinata Vukovaru, ponajprije radi lakše opskrbe, te se Borovo 1948. prvi put nalazi u sastavu naselja Vukovar (Elez i Živić, 2019). Poslovanje sustava Borovo neposredno nakon rata karakteriziraju prelazak na socijalistički društveno-politički poredak, konfiskacija, planska proizvodnja, manja kvaliteta proizvoda te prekidanje tehničkih, organizacijskih, financijskih i drugih veza sa Zlinom (Elez i Živić, 2019).

4.4. Borovo u razdoblju socijalizma (1949. – 1979.)

Nakon Drugog svjetskog rata razvoj gospodarstva Vukovara tipičan je primjer planskog modela realsocijalističke ekonomije (Feletar, 1994). Prema Dragutinu Feletaru, uvjetno se izdvajaju četiri razvojna razdoblja od kraja Drugog svjetskog do početka Domovinskog rata (1994). U razdoblju administrativno-centralističkog upravljanja dosegnut je predratni obujam proizvodnje, a obnovljeni su industrijski pogoni tvornice Borovo, kao i stara kudjeljara, kasnije tekstilna industrija, ciglane, mlinovi i drugi industrijski pogoni. U razdoblju industrijske ekspanzije koja počinje sredinom pedesetih i traje do sedamdesetih godina, događa se prelijevanje vrijednosti iz primarnog u sekundarni sektor djelatnosti te dolazi do daljnje prostorne polarizacije industrije. U ovom razdoblju dolazi i do poboljšanja društveno-političke situacije u smislu davanja veće samostalnosti poduzećima uvođenjem samoupravljanja i smanjenjem direkcija. Uz to, povoljan geografski položaj i povoljna demografska i etnička struktura faktori su jake industrijalizacije i ekspanzije Vukovara. Ovo je također razdoblje velikih ulaganja pa stoga Vukovar doživljava godišnju stopu porasta proizvodnje veću od 15 % (Feletar, 1994). Dakle ovo razdoblje karakterizira masovna proizvodnja koja je bila ključna, dok se struktura i kvaliteta proizvoda stavljala u drugi plan. “Industrijsko poduzeće gume i

obuće Borovo“ sredinom šezdesetih godina doživljava veliku rekonstrukciju poduzeća uz diverzifikaciju proizvodnje te tako Borovo postaje mjesto najveće koncentracije proizvodnje obuće, gume i gumenih proizvoda u Jugoslaviji. U ovom razdoblju mogu se izdvojiti nekoliko glavnih industrijskih cjelina u Borovu: kožna obuća, gumena obuća, pneumatika, gumeno-tehnička roba, kemijski kompleks i prometni kompleks. Nadalje, Borovo uvodni nove tehnologije, osniva se Institut za razvoj Kombinata Borovo i investira se u program plasmana. Godine 1965. na prostoru Jugoslavije, Borovo je imalo oko 550 svojih prodavaonica, a udio Borova u ukupnoj proizvodnji obuće u Jugoslaviji iznosio je više od 65 % (kasnije i preko 80 %) (Feletar, 1994). Krajem šezdesetih godina, u razdoblju novih investicija i uvozne ovisnosti društveno-ekonomski uvjeti postaju sve složeniji. Završeno je oblikovanje megalomanske industrije ali uslijed postepenog prelaska u postindustrijsko razdoblje, njezina opstojnost postaje ugrožena. Domaće se tržište počinje zasićivati, nastavlja se masovno zapošljavanje (vidi sl. 3), produktivnost se smanjuje, a tehnologija i kreativnost počinju zaostajati.

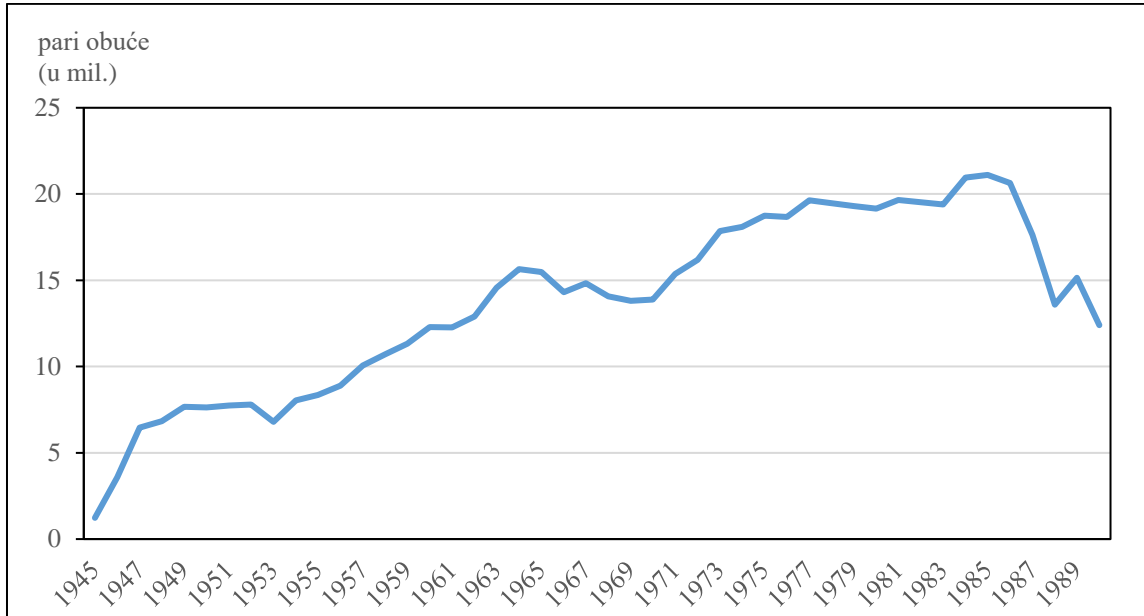

Sl. 3. Kretanje broja zaposlenih u industriji Borovo u razdoblju 1945. – 1990

Izvor: Filipović, 2018.

Rješavanje tih problema pokušava se pronaći u raznim načinima otvaranja Jugoslavije svijetu (npr. Kupovanje stranih licenci ili kreditno zaduživanje) (Feletar, 1994). Također valja napomenuti kako su navedeni problemi od posebnog značaja iz razloga što je je većina pažnje posvećena Borovu, dok ostale djelatnosti unutar i izvan sekundarnog sektora ostaju u sjeni ovog privrednog diva. Iz zaduživanja i investicijskih ulaganja u Borovo, ipak, proizlaze određena poboljšanja. Sve do kraja osamdesetih godina obnavljaju se i podižu novi pogoni (primjerice rekonstrukcija pogona za proizvodnju gumeno-tehničke robe i kemijskog kompleksa te

podizanje pogona u Lovasu), proizvodnja se diversificira (primjerice produkcija pomoćne robe, poput vezica, kalupa, kutija krema i sl.) te se podižu brojni stanovi i odobravaju se povoljni krediti za samostalnu izgradnju (Feletar 1994). Također, treba spomenuti da je 1984. godine dosegnut maksimum proizvodnje obuće koji je tada iznosio 21 milijun pari obuće (vidi sl. 4).

Sl. 4. Količina proizvedene obuće u razdoblju u Borovu 1945. – 1990.

Izvor: Filipović, 2018

Osim toga, osamdesetih se godina godišnje proizvodilo 36 000 tona pneumatika, zračnica i uložaka, 10 000 tona gumeno-tehničkih proizvoda te je u funkciji bilo preko 600 prodavaonica širom Jugoslavije (Feletar, 1994). Na kraju, u posljednjoj uspješnoj fazi, industrija Vukovara donekle je uspjela ublažiti monostrukturnu proizvodnju diverzifikacijom proizvodnje unutar industrije u Borovu, te jačanjem drugih grana, primjerice tekstilne industrije (Vuteks) te prehrambene industrije (Vupik). To potvrđuje podatak o sudjelovanju gumarsko-obućarske industrije u ukupnom broju industrijskih radnika. Godine 1971., u toj je grani bilo zaposleno čak 80 % radnika, a 1981. godine u istoj je grani industrije bilo zaposleno 67 % radnika zaposlenih u industriji (Feletar, 1994).

4.5. Kriza socijalizma, tranzicija i rat (1980. – 1991.)

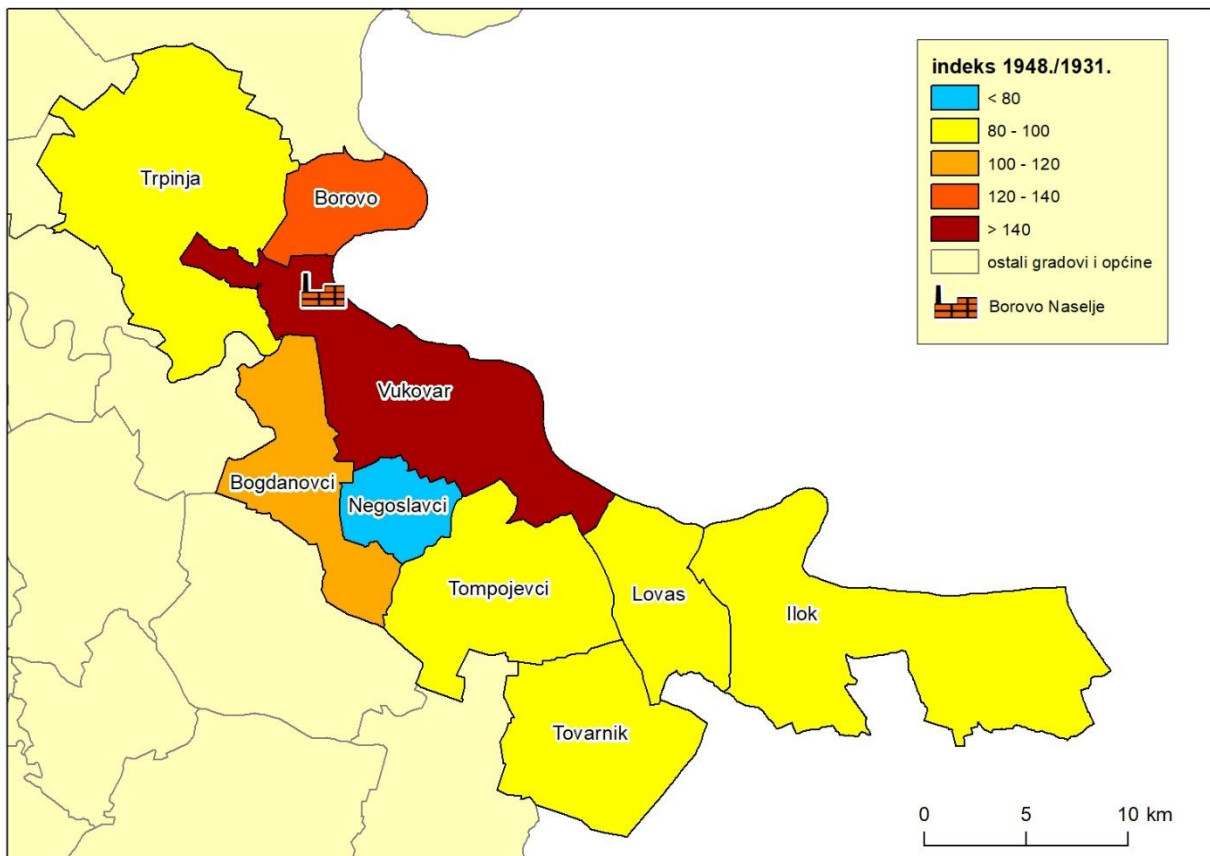
Krizno razdoblje započinje osamdesetih godina, a rezultat je početka velikih društvenih, političkih i gospodarskih promjena u Jugoslaviji. Budući da je položaj Vukovara takav da je na granici dvije države koje se trebaju razdvojiti, jasno je da je će te promjene biti najintenzivnije upravo u ovom području. Osim graničnog položaja, prestrukturiranje na tržišno gospodarstvo proces je koji je na ovom području bio najdramatičniji jer su elementi dogovorene ekonomije ovdje bili najdublji (Feletar, 1994). Najbolji pokazatelj i podatak koji potvrđuje krizu jest stopa godišnjeg rasta proizvodnje. Dok je ona u prethodnom razdoblju iznosila gotovo uvijek dvoznamenkaste brojeve, u razdoblju 1980. – 1985. taj iznos pada na 2 – 3 %, da bi nakon 1985. godine taj iznos poprimio negativan predznak (Feletar, 1994). Gospodarstvo Vukovara u ratnim uvjetima koji počinju 1991. godine potpuno se gasi, infrastruktura biva potpuno razorena, a proizvodnja je prekinuta. *Borovo* je kao veliki dio strukture samog grada odigrao značajnu ulogu u obrani grada u Domovinskom ratu. U tvornici su za vrijeme rata formirane vatrogasna jedinica, jedinica za saniranje građevinskih šteta, jedinica za proizvodnju i popravak oružja, jedinica za proizvodnju hrane i pekarskih proizvoda te jedinica za opskrbu električnom energijom koja je odigrala značajnu ulogu u logističkoj organizaciji obrane grada. Osim toga, na području pojedinih pogona tvornice formirano je sedam skloništa u kojima je uz gore navedene jedinice, privremeni smještaj pronašlo oko 5000 ljudi (Bendra, 2019).

5. Transformacija prostora pod utjecajem industrije Borovo

5.1. Utjecaj industrije Borovo na demografski razvoj Vukovara

Od prvog popisa 1857. godine do osnivanja tvornice u Borovu 1931. godine, naselje Vukovar je zabilježio demografski porast od 54 % (0,57 % godišnje), odnosno 1931. godine Vukovar je imao 10 862 stanovnika (Elez i Živić, 2019). Demografski razvoj Vukovara prije industrijalizacije prati jačanje Vukovara kao urbanog središta sa razvijenim obrtom i visoke stope nataliteta u kontekstu rane podetape demografske tranzicije. Idući popis stanovništva, onaj 1948. godine, prikazuje ukupan demografski rast naselja Vukovar za čak 59 % u odnosu na prethodni popis, odnosno visokih 2,66 % prosječno godišnje. Dakle, unatoč ratnim zbivanjima i gubicima četrdesetih godina, Vukovar doživljava demografsku ekspanziju što potvrđuje koliki je demografski utjecaj tada imala tvornica Bate u Borovu. Ukupno je u

razdoblju 1931. – 1961. stopa prosječne godišnje promjene iznosila 2,48 %, odnosno broj stanovnika Vukovara je u apsolutnom broju povećan za 119 %, odnosno broj stanovnika 1961. godine iznosio je 23 740 (Elez i Živić, 2019). Na sl. 5 prikazan je indeks promjene broja stanovnika u razdoblju 1931. – 1948. godine. Vidljiva je koncentracija stanovništva u blizini tvornice, dok većina drugih općina unutar bivše općine Vukovar ima indeks manji od 100. To se dakle objašnjava gospodarskim razvojem Vukovara, odnosno industrijalizacijom i urbanizacijom Borova koje je praćeno intenzivnom imigracijom radne snage iz šireg područja Vukovara. Emitivna područja radne snage bila su ruralna naselja iz okolice Vukovara, ali i iz drugih dijelova Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije pa i Makedonije, a radnici koji su imigrirali bili su pretežito mlado stanovništvo što se pozitivno odrazilo i na razinu nataliteta Vukovara. Prema popisu iz 1971. godine, od 30 222 stanovnika, njih samo 11 174 je u gradu živjelo od rođenja što se odrazilo i na etničku strukturu grada. (Elez i Živić, 2019).

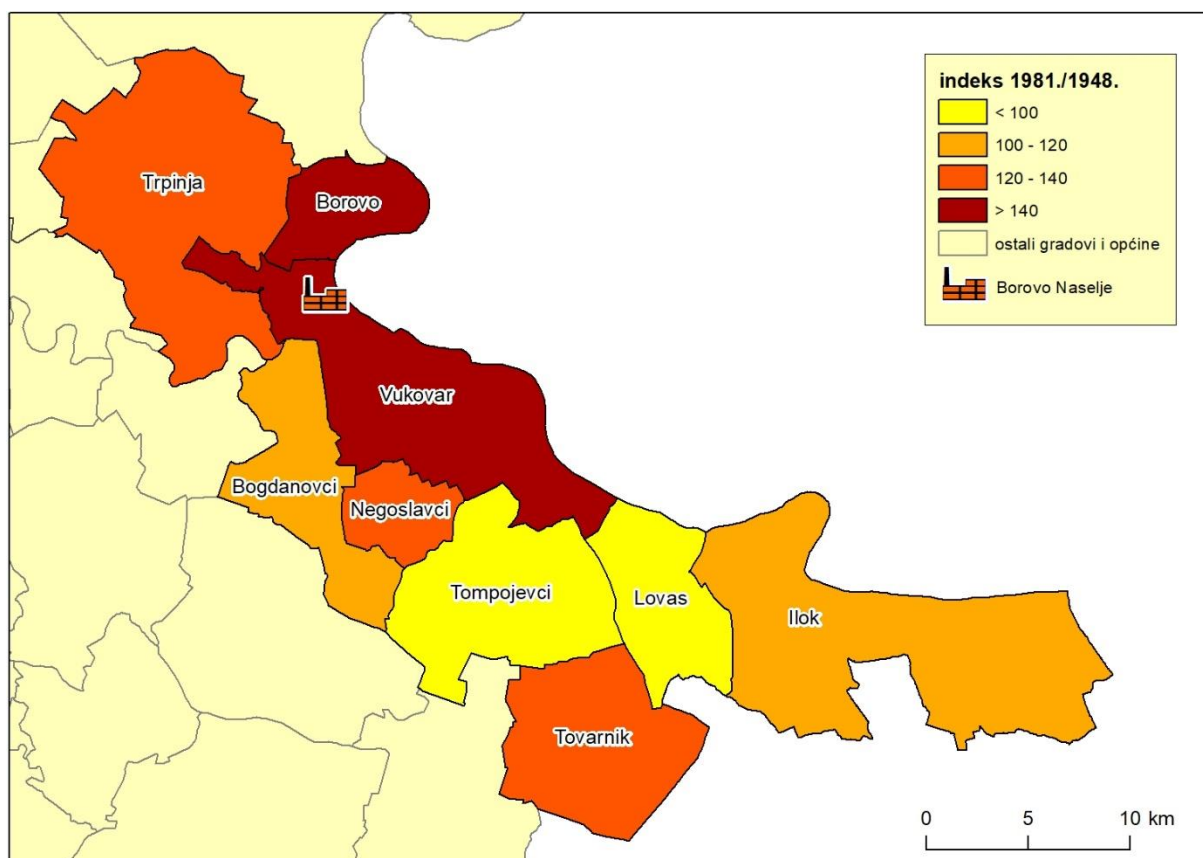
Sl. 5. Indeks promjene broja stanovnika 1948./1931. u općinama bivše općine Vukovar

Izvor: Državni zavod za statistiku, 2003

Pri analizi demografskog utjecaja industrije u Borovu, logično bi bilo uključiti i selo Borovo. Naime, dijelovi današnjeg naselja Vukovar u popisima stanovništva do 1971. bili su uključeni u sastav sela Borovo. Ti su dijelovi sela najbliže Vukovaru, a udio tih dijelova u broju

stanovnika sela Borovo narastao je sa 9 % 1953. godine na 39 % 1961. godine (Elez i Živić, 2019). Nadalje, naselja Vukovar i Borovo povećali su udio stanovnika u bivšoj općini Vukovar, pa je tako njihov udio 1931. godine iznosio 26 %, da bi 1961. godine iznosio 46 %, što također potvrđuje privlačnu snagu industrije u Borovu (Elez i Živić, 2019). Ako gledamo na prostornoj razini naselja, također možemo primijetiti proces koncentracije stanovništva. Čak 46 % apsolutnog porasta broja stanovnika Vukovara u razdoblju 1948. – 1953. odnosi se na porast broja Kombinata Borovo, iako u apsolutnom broju taj dio naselja Vukovar sudjelovao sa manje od 20 % (Elez i Živić, 2019).

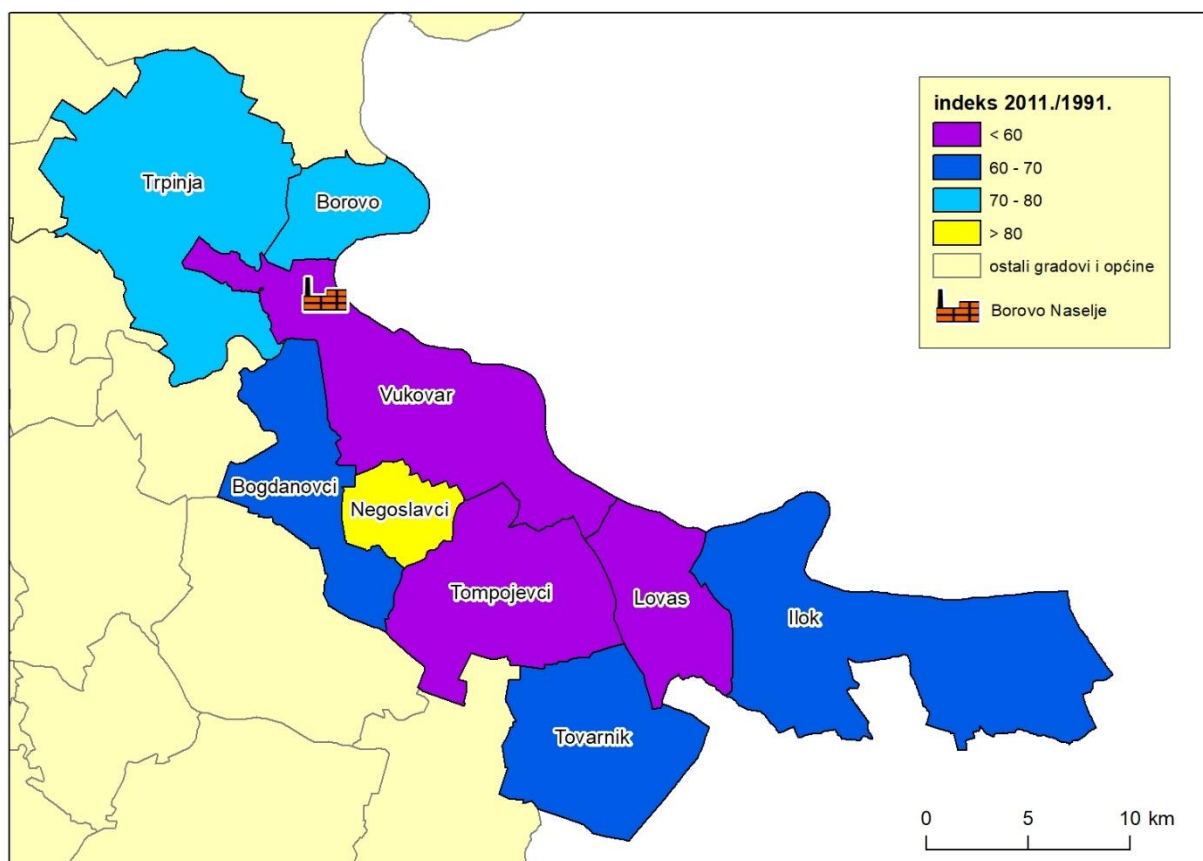

Sl. 6. Indeks promjene broja stanovnika 1981./1948. u općinama bivše općine Vukovar

Izvor: Državni zavod za statistiku, 2003

Na sl. 6 prikazan je indeks promjene broja stanovnika u razdoblju 1948. – 1981., dakle u razdoblju najintenzivnijeg razvoja Borova, te je vidljivo kako i većina općina unutar bivše općine Vukovar bilježi rast broja stanovnika (iznimke su Tompojevci i Lovas). Vukovar i Borovo u ovom razdoblju imaju indeks veći od 200, odnosno 250 što dodatno potvrđuje učinak urbano bazirane industrijalizacije. Promatramo li razdoblje 1948. – 1991. uočavamo kako se broj stanovnika utrostručio. Isti se povećao sa 17 223 na 44 639 stanovnika s nesrazmjernim rastom Borovo Naselja u kojem je tada živjelo više od trećine stanovnika Vukovara. Vukovar

je u razdobljima 1953. - 1961. (19,8 %) i 1961-1971. (20,0 %) zabilježilo svoje najveće stope ukupnog porasta od svih međupopisnih razdoblja (1857. – 2011.) (Wertheimer-Baletić, 1993). Uslijed velikih društveno-ekonomskih i društveno-političkih promjena uslijed Domovinskog rata te gašenjem industrije Borovo, dolazi do depopulacije promatranog područja. Naime, sedamdesetih godina smanjena je važnost kombinata "Borovo" (što je otpočelo već nakon 1974. godine) što je povezano sa smanjenjem obujma ukupne proizvodnje, sužavanjem njezinog asortimana, gubitka mnogih tržišta za njegove proizvode (Wertheimer-Baletić, 1993). Na slici 7 prikazan je indeks promjene broja stanovnika u razdoblju 1991. – 2011. pri čemu najviše stanovnika gubi Grad Vukovar, te općine Tompojevci i Lovas koji ima indeks manji od 60. Posljedica je to, prije svega, velike emigracije stanovnika uslijed rata i deindustrijalizacije. Proces depopulacije dodatno će se intenzivirati uslijed niske stope nataliteta i nepovoljne dobne strukture stanovništva Vukovara što znači da Vukovar i cijeli okolni prostor obilježava najnepovoljniji opći tip kretanja stanovništva, odnosno emigracijski tip E4.

Sl. 7. Indeks promjene broja stanovnika 2011./1991. u općinama bivše općine Vukovar

Izvor: Državni zavod za statistiku, 2003

Državni zavod za statistiku, 2011

Promatramo li etničku strukturu Vukovara, možemo navesti da je u vremenskom razdoblju nakon Drugog svjetskog rata došlo do homogenizacije u korist hrvatsko-srpskog stanovništva, pa tako 1948. godine Hrvati i Srbi zajedno čine 89 % stanovništva (10 943 Hrvata i 4 390 Srba) (Elez i Živić, 2019). Također, veći je udio porasta srpskog stanovništva (65 %) u odnosu na hrvatski (24 %) (Elez i Živić, 2019). Prije Drugog svjetskog rata u Vukovaru je živio značajan broj Nijemaca koji su imali značajan utjecaj na razvoj Vukovara. Egzodus njemačkog stanovništva iz Vukovara primjetan je u popisu iz 1948. (smanjenje od čak 98 % u odnosu na 1910. godinu) (Elez i Živić, 2019). Posljedica je to radikalnih promjena u etničkoj strukturi stanovništva koje često prisutne na ovom području uslijed njegovog geografskog položaja na kojem se prelamaju interesne sfere više kulturnih krugova.

5.2. Utjecaj industrije Borovo na društveno-ekonomski i kulturni razvoj Vukovara

Vukovar i vukovarski kraj bio je po gospodarskim obilježjima izrazito poljoprivredni kraj do 1931. godine. Promatrajući bivšu općinu, odnosno kotar Vukovar, tek 3 % aktivnog stanovništva radilo je u industriji i obrtu, dok je u poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu radilo 44 % aktivnog stanovništva. Promatrajući samo grad Vukovar, udio zaposlenih u industriji i obrtu bio je 17 %, dok je udio zaposlenih u poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu bio 11 % (Žebec, 2008). Godine 1931., otvaraju se tvornički pogoni Bate u Borovu Naselju i dolazi do značajne društveno-ekonomske transformacije. Industrijalizacijom i urbanizacijom Borova, te naglim povećanjem stanovnika stvorila se potreba za razvojem društveno-ekonomske infrastrukture. Politika Bate bila je takva da je ciljalo osigurati radnicima društveno-kulturni život tako da isti nemaju potrebe izlaziti iz samog naselja, te kako bi se u konačnici povećala efikasnost i efektivnost rada. Rad je bio podijeljen po lančanom sistemu na tvorničkoj traci. Minimalna tjedna zarada za muškarce iznosila je 300 dinara, za žene 180, a za djevojke 140. Radni tjedan imao je 40 sati te slobodnu subotu i nedjelju. Također, radnici su u početku imali desetodnevni godišnji odmor (Dugački, 2019). Stanovi koji su izgrađeni o trošku tvornice imali su po 3 sobe, predsoblje, kupaonicu, kuhinju te električnu rasvjetu i vodovod, a za njih su radnici plaćali tjedni najam od 30 dinara, odnosno desetinu plaće koju je tada primao zaposleni muški radnik (Dugački, 2019). Godine 1933. izgrađena je tvornička kuhinja, otvoreno je nogometno igralište “*Bat`a*“, osnovan je Sportski klub “*Bat`a*“ te je izgrađen aerodrom s hangarom za skladištenje zrakoplova. Od 1934. godine počinju redovite zračne linije za Zagreb, Beograd, Beč i Graz, a 1938. pokrenuta je i škola za pilote (Dugački, 2019). Godine 1934. započinje i elektrifikacija

cijelog naselja te je ispred ulaza u tvornicu otvorena željeznička postaja. Godine 1935. otvorena je osnovna škola za djecu radnika tvornice, otvoren je Društveni dom s restoranom, noćnim klubom, robnom kućom, knjižnicom, prodavaonicom obuće te kinom, preuređena je općinska zgrada, izbušen je arteški bunar, izgrađena je pošta, tržnica te vatrogasna stanica. Godine 1937. otvorena je Stručna produžna škola zanatskog smjera internatskog tipa te posebni internati za djevojčice. Godinu nakon, osnovan je Univerzitet apsolutna Batine škole te Batina škola rada te je podignuta nova školska zgrada za oko 300 učenika u sklopu koje je bio i vrtić. Osim navedene komunalne, prometne i ostale infrastrukture, u Borovu se prije drugog svjetskog rata utemeljio velik broj društava kao što su “Liga za borbu protiv tuberkuloze“, “Crveni križ“, “Jugoslavensko-čehoslovačka liga“, “Jugoslavensko-bugarska liga“ te razna druga međunarodna i kulturna društva (Dugački, 2019). Od kulturnih manifestacija održavali su se bal “Borovijada“ te “Sveslavenski bal“. Osim toga, svake su se subote i nedjelje u prostorijama Društvenog doma priređivale čajanke i razni svečani plesovi (Žebec, 2008). Nadalje, u Borovu su izlazile periodičke publikacije od kojih je najznačajniji tjednik “Borovo“ koji je služio kao izvor mnogih znanstveno-istraživačkih radova koji se bave tematikom Borova. Također, od 1939. uspostavljen je “radio Borovo“. Uspostavom socijalističkog društveno-političkog sustava, dolazi do administrativnog prestrukturiranja naselja i podijele grada na sedam “rajona“. Također, provedena je četvrta i peta prenominalna hodonima koji su odraz tadašnjih društveno-političkih zbivanja (Karač, 1994). U međuratnom je razdoblju, dakle, tvornica Bate u Borovu ima najveći utjecaj na sam prostor tvornice i radničke kolonije te najbliža mu naselja (Bršadin, Trpinja i Borovo), dok tek od pedesetih godina 20. stoljeća tvornica postaje glavni faktor snažnog demografskog i gospodarskog razvoja samog Vukovara.

Tab 1. Odabrani pokazatelji o zaposlenosti u Vukovaru u usporedbi s istočnom i cijelom Hrvatskom u razdoblju 1953. – 1990.

	1953.	1961.	1971.	1981.	1990.
ukupno zaposlenih u Vukovaru	10 016	18 015	22 460	30 263	28 806
zaposlenih u industriji u Vukovaru	4 324	9 258	13 620	17 067	17 203
stupanj industrijalizacije Vukovara	81,2	145,1	179,1	210,3	210,0
stupanj industrijalizacije ist. Hrvatske	37,5	67,6	77,2	106,6	105,0
stupanj industrijalizacije Hrvatske	51,7	75,8	84,2	110,8	118,8

Izvor: Feletar, 1994

U razdoblju 1953. – 1990. ukupan se broj zaposlenih utrostručio, dok se broj zaposlenih u industriji učetverostručio u Vukovaru (vidi tab. 1). Posljedica je to formiranja velikog kombinata u kojem je prioritet masovna proizvodnja što zahtjeva veliki broj zaposlenih. Veliki broj zaposlenih u Borovu uvelike je utjecao na gospodarsku strukturu stanovništva. Stupanj industrijalizacije 1953. godine u Vukovaru je iznosio 81,2 (u Hrvatskoj 51,7, u istočnoj Hrvatskoj 37,5), a taj se broj 1981. povećao na 210,3 industrijskih radnika na 1000 stanovnika (u Hrvatskoj na 110,8, u istočnoj Hrvatskoj na 106,6) (vidi tab. 1). Osim industrije, u razdoblju 1961. – 1990. raste udio trgovine, prometa, obrta te ostalih djelatnosti u gospodarskoj strukturi bivše općine Vukovar. U tab. 2 vidljivo je kako je udio industrije 1981. godine uslijed uvođenja određenih gospodarskih mjera pada ispod 50 % u udjelu ostvarivanja BDP-a bivše općine. Također, dolazi do naglog pada već od prije niskog udjela poljoprivrede u BDP-u bivše općine Vukovar. Konačno, 1991. godine, u primarnom sektoru bilo je zaposleno 10 %, u sekundarnom 55 %, a u tercijarnom 35 % stanovnika (Feletar, 1994).

Tab. 2. Struktura djelatnosti prema udjelu u ukupnom BDP-u bivše općine Vukovar

	1961.	1971.	1981.	1990.
industrija	59,4	50,5	47,8	59,5
poljoprivreda	23,0	26,6	23,2	10,0
trgovina	7,2	10,6	13,9	11,9
promet	3,2	3,4	3,9	3,5
obrta	1,2	1,4	2,7	3,6
građevinarstvo	4,1	4,8	5,8	1,8
ugostiteljstvo	1,0	1,6	1,5	1,2
šumarstvo	0,7	0,4	0,6	0,7
ostalo	0,2	0,7	0,7	7,4
ukupno	100	100	100	100

Izvor: Feletar, 1994

5.3. Fizionomska transformacija prostora pod utjecajem industrijalizacije

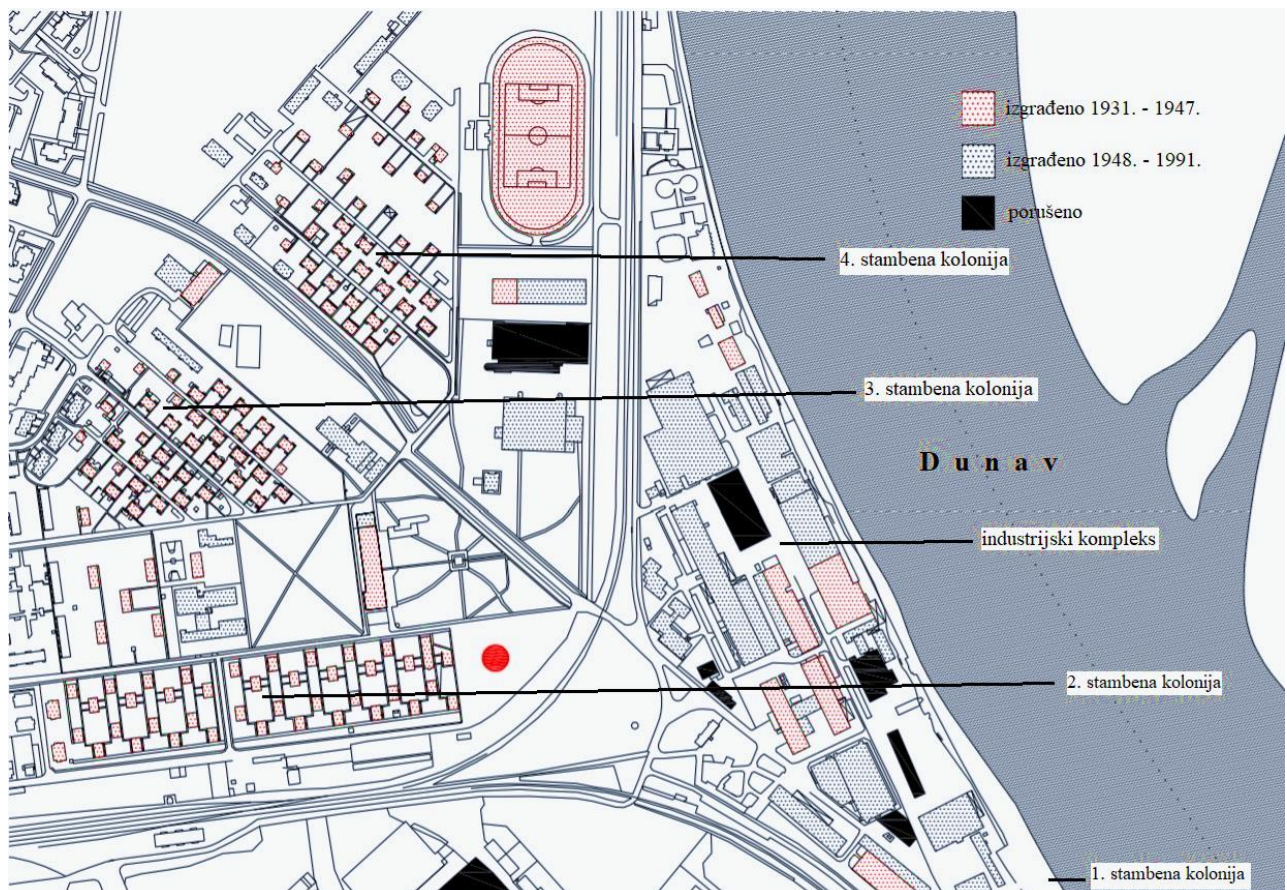
Borovo kao naselje nije postojalo prije osnivanja same tvornice, odnosno na tom su području bila jedino poljoprivredna zemljišta. Borovo naselje nastaje po uzoru na češko industrijsko naselje Zlin čiji je osnivač, Tomaš Bata, organizirao uspješan industrijski sustav koji je 1931. godine primijenjen u tadašnjoj Kraljevini Jugoslaviji. Samo naselje nalazi se sjeverozapadno od Vukovara, južno od sela Borovo, neposredno uz rijeku Dunav. Na slici 8 prikazan je položaj radničkog naselja i industrijskog pogona u okviru današnjeg naselja Vukovar. To se područje prije Drugog svjetskog rata nazivalo Bata-ville, a osim tog industrijsko-stambenog područja (područje uokvireno crvenom bojom) nije postojao niti jedan

objekt između izgrađenog naselja Vukovar (na sl. 8 krajnji jug) i sela Borovo (na sl. 8 krajnji sjever).

Sl. 8. Položaj industrijskog naselja Borovo (Bata-ville) u okviru današnjeg naselja Vukovar

Tomaš Bata za potrebe industrije projektira novo naselje prema načelima vrtnog grada s jasnim funkcionalnim odvajanjem proizvodnog dijela od zone stanovanja, društvenih sadržaja i rekreacije (Dugački, 2019). Za vrijeme Bate, Borovo pod utjecajem industrije biva potpuno morfološki transformirano, dok sam Vukovar u ovoj fazi nije pod tolikim utjecajem industrijalizacije u fizionomskom smislu. U Borovu su 1931. počeli nicati tvornički blokovi do kojih je vodila cesta podignuta o trošku tvornice, a tvornica je bila ograđena ogradom po kojoj su bile ispisane krilatice s mislima Tomaša Bate o principima rada (Dugački, 2019). Na površini od 70 ha izgrađeno je 13 tvorničkih blokova i 122 stambena objekta (Žebec, 2008). Češki arhitekti podižu nekoliko tipskih peterokatnih armirano-betonskih zgrada, 80 x 20 m, uz obalu Dunava te tako započinje gradnja cijelog urbanog kompleksa za radnike tvornice koja je dobila naziv *Bata-ville*. Do 1938. godine sagrađeno je 137 kuća s 464 stana te samački hotel s 200 ležajeva (Dugački, 2019). Ta prva stambena kolonija brojila je oko 2000 stanovnika i dobila je ime “*Naselje Tomaša Bate*“. Ta se prva stambena kolonija nalazila južno od tvorničkog kompleksa, a osim nje, izgrađene su još tri stambene kolonije za potrebe radnika (vidi sl 9.).

Sl. 9. Kronologija izgrađenosti radničkog naselja Borovo u razdoblju 1931. – 1991. (1. stambena kolonija nije obuhvaćena slikom)

Izvor: Ladić, 2017

Što se tiče samog Vukovara, iz popisa stanovništva 1931. godine vidljiva je tendencija pretvaranja dijelova Novog Vukovara (Vukovar zapadno od Vuke) u industrijsku zonu. Pri popisivanju objekata 1931. godine, u kategoriji ostalih zgrada, od njih ukupno 48, čak 40 otpada na Novi Vukovar. Ta se kategorija većinom odnosila na gospodarske i industrijske zgrade. To potvrđuje i podatak da se u Novom Vukovaru nalazilo samo 18 % stambenog fonda ali zato 83 % objekata gospodarske, industrijske i upravne namjene (Damjanović, 2005). Nakon društveno-ekonomske stagnacije uslijed Drugog svjetskog rata, grad Vukovar se nastavlja intenzivno širiti. To potvrđuje podatak da se broj ulica i stanova gotovo utrostručio u razdoblju 1945. – 1975. (vidi tab. 2).

Tab. 3. Rast broja stanovnika, ulica i stanova u Vukovaru u razdoblju 1945. – 1975. godine

	1945.	1975.
broj stanovnika	17 223	44 639
broj ulica	61	174
broj stanova	3 721	9 850

Izvor: Karač, 1994.

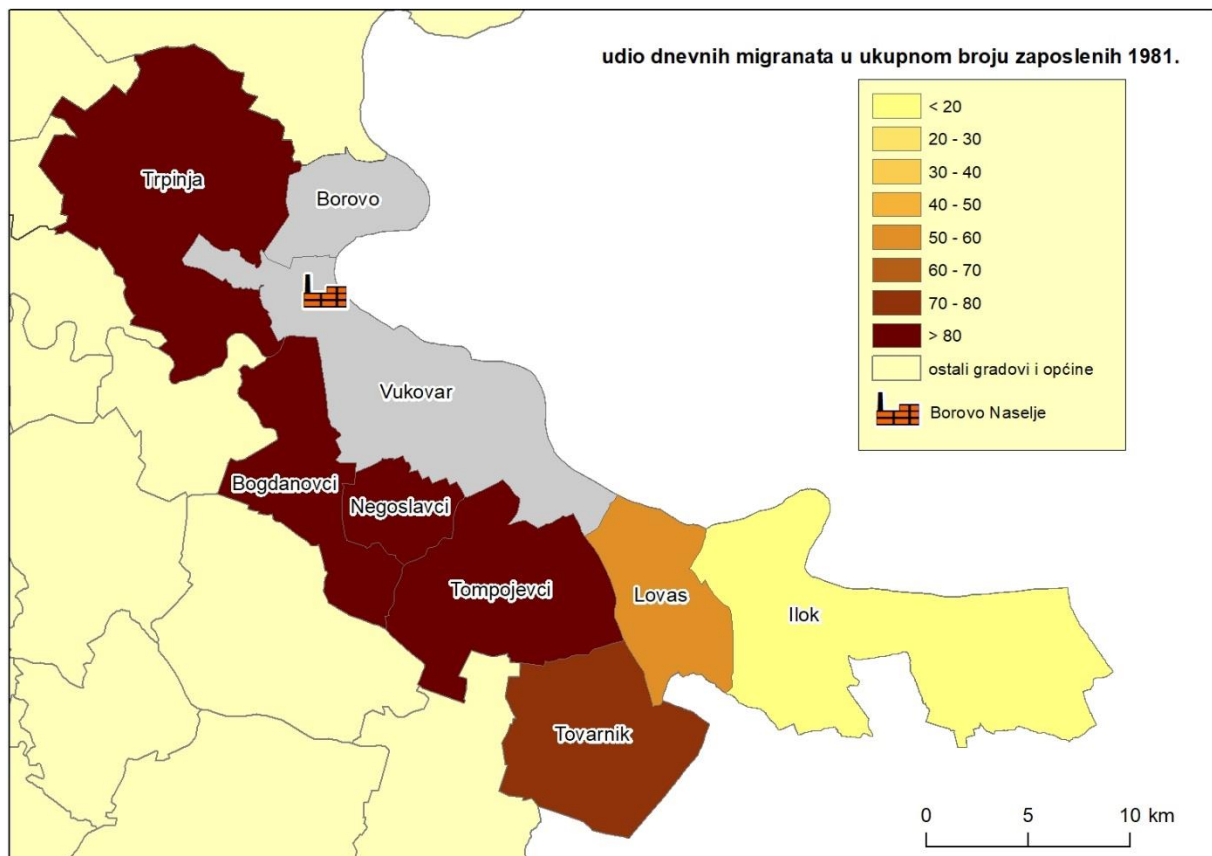
U razdoblju 1945. – 1991. godine, osim postojećeg radničkog naselja, podižu se novi dijelovi tvornice, a stambeni objekti se počinju graditi zapadno prema selu Trpinja i sjeverno prema selu Borovo (vidi sl. 10). Pedesetih godina 20. stoljeća započinje planska gradnja i proces kolonizacije uvjetovane naglim razvojem industrije. Šezdesete godine su razdoblje u kojem je gradnja najintenzivnija ali kvalitativno najslabija. Šezdesetih se godina također grade novi pogoni tvornice kao i veliki silosi na Priljevu. Sedamdesetih godina dolazi do blagog opadanja, a osamdesetih godina dolazi do stagnacije i zaustavljanja prostornog širenja grada. (Karač, 1994). Intenzivno povećanje broja stanovnika i gradskog područja potvrđuje rast broja ulica i trgova. Godine 1945. u Vukovaru je bilo 61 ulica i 6 trgova, a 1975. godine taj broj je narastao na čak 174 ulica, a broj trgova je ostao nepromijenjen (vidi tab. 2). Njihova ukupna duljina iznosila je 182 km, od kojih je 100 km bilo asfaltirano (Karač, 1994). Nadalje, u Vukovaru je 1975. godine popisano 9 850 stanova, od kojih je 6 129 (62 %) izgrađeno nakon 1945. godine. Tako nagla i intenzivna gradnja rezultirala je i nekim negativnim učincima kao što su loša arhitektura i nebriga te rušenje kulturno-povijesno važnih zgrada (Karač, 1994). Godine 1991., nakon duge tradicije razvoja, urbani je rast stao a veliki dio do tad postojeće infrastrukture je uništen. Industrijsko naselje u Borovu, konkretno 122 objekta od crvene neožbukane opeke, 2009. uvršteni su u zaštićene spomenike industrijske baštine iz razdoblja rane moderne, a 2010. godine započela je njihova obnova (Šojat, 2019)

5.4. Funkcionalna transformacija prostora pod utjecajem industrijalizacije

Već spomenuti procesi industrijalizacije, urbanizacije, deruralizacije i deagrarizacije uslijed osnivanja i razvoja tvornice u Borovo dovode i do funkcionalnih promjena u prostoru. Borovo kao veliko industrijsko poduzeće postaje važan gravitacijski faktor, odnosno utječe na dnevne migracije stanovništva šireg područja oko Vukovara. Osim toga, Vukovar uslijed gore navedenih modernizacijskih procesa mijenja svoj ali i položaj drugih naselja u mreži središnjih naselja istočne Hrvatske. U naseljima koja su najbliže Vukovaru, odnosno Borovu, došlo je do najintenzivnijih promjena u strukturi stanovnika. Borovo je utjecalo na okolni prostor i naselja, između ostalog, na načine da se povećao broj zaposlenih s obzirom na aktivno stanovništvo, povećao se broj zaposlenih u sekundarnom sektoru i povećao broj dnevnih migranata. Od ukupnog broja zaposlenih u bivšoj općini Vukovar, koja se pruža od Borova do Iloka, 1991. godine njih oko 40 % ne stanuje u mjestu rada, a ako gledamo broj dnevnih migranata zaposlenih u industriji, onda je taj iznos 45 % (Feletar, 1994). Više dnevnih migranata imaju

veća sela koja se nalaze na važnijim prometnicama, stoga ne čudi da je upravo u njima došlo do najizraženije transformacije. Promatrajući prostorni raspored zaposlenih dnevnih migranata 1981. godine na razini gradova i općina, vidljivo je da općine Trpinja, Bogdanovci, Negoslavci i Tompojevci imaju preko 80 % zaposlenih dnevnih migranata od ukupnog broja zaposlenih (vidi sl. 10). Naravno, ne odnose se svi na zaposlenike industrije u Borovu, ali s obzirom na gravitacijski utjecaj velikog poduzeća, možemo zaključiti da veći dio dnevnih migranata otpada na industriju gume i obuće u Borovu. Udaljavanjem od Vukovara, udio dnevnih migranata koji su zaposleni opada, pa tako Lovas ima manje od 50 %, a Ilok manje od 20 % zaposlenih dnevnih migranata u ukupnom broju zaposlenih 1981. godine. Nadalje, nisu samo općine u bivšoj općini Vukovar one koje su imale velik zaposlenih udio dnevnih migranata, odnosno ta pravilnost vrijedi i za okolne općine, ali u znatno manjoj mjeri.

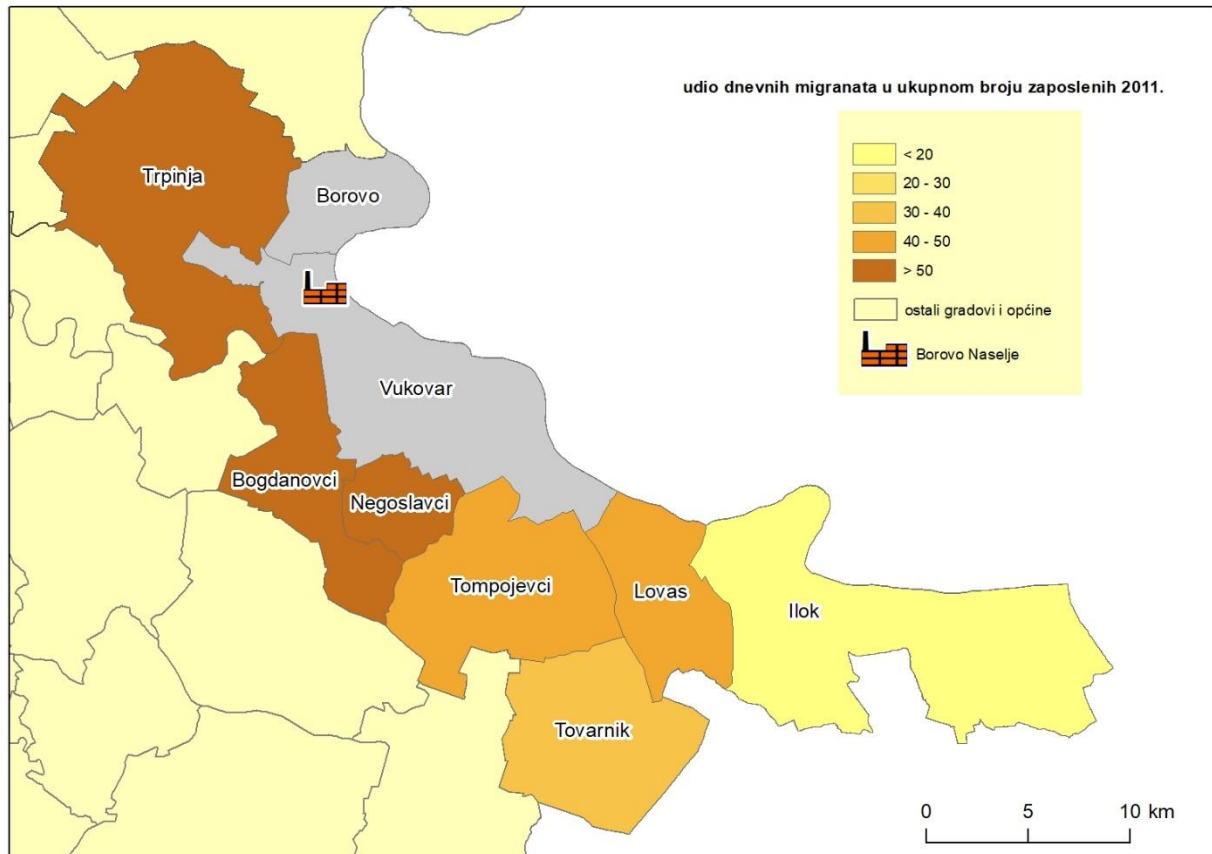

Sl. 10. Prostorni raspored zaposlenih dnevnih migranata i njihov udio u ukupnom broju zaposlenih po gradovima i općinama bivše općine Vukovar 1981. godine

Izvor: Feletar, 1994

Promatramo li kretanja zaposlenih na razini poduzeća Borovo, oko trećina radnika industrije Borovo putuje na posao iz okolnih naselja, trećina dolazi iz naselja Vukovar, dok u samom radničkom naselju živi i radi oko 5000 zaposlenih 1991. godine (Feletar, 1994). Usljed

deindustrijalizacije i ratnih zbivanja, mijenjaju se prostorni odnosi i veze na području vukovarskog kraja. Mijenja se i promatrani prostorni raspored dnevnih migranata i njihov udio u ukupnom broju zaposlenih unutar promatranih općina, pa tako 2011. godine Trpinja, Bogdanovci i Negoslavci imaju manje od 60 % zaposlenih dnevnih migranta u ukupnom broju zaposlenih, odnosno znatno smanjio se gravitacijski utjecaj Vukovara (vidi sl. 11).

Sl. 11. Prostorni raspored zaposlenih dnevnih migranata i njihov udio u ukupnom broju zaposlenih po gradovima i općinama bivše općine Vukovar 2011. godine

Izvor: Državni zavod za statistiku, 2011

Osim što se smanjio udio zaposlenih dnevnih migranata u ukupnom broju zaposlenih, promijenio se i njihov smjer kretanja unutar Vukovarsko-srijemske županije. Već u razdoblju 1971. – 1991. broj dnevnih migranata u vukovarskom kraju smanjen za 22,2 %, dok je u vinkovačkom kraju porastao za 63,9 % (Živić, 2006). Ti su se omjeri nastavili povećavati i nakon Domovinskog rata. Dakle, slabljenjem centraliteta Vukovara, jača centralitet Vinkovaca koji prerasta u funkcionalno središte županije nakon Domovinskog rata.

Nadalje, Feletar definira mrežu naselja prema stupnju centraliteta na području istočne Hrvatske (1994). Prema tome, jedino Osijek ima drugi stupanj centraliteta (dok jedino Zagreb u Hrvatskoj ima prvi stupanj centraliteta), a treći stupanj centraliteta s obzirom na broj funkcija

te njihovu jačinu i domet imaju Slavonski Brod, s izraženijom središnjosti, Vukovar i Vinkovci s nešto manjim te Požega sa vrlo malim stupnjem centraliteta. Nadalje, Borovo je u ovom primjeru izvedeno iz Vukovara te mu je pridružen četvrti stupanj centraliteta (tu spada i Ilok), s obzirom da ima značajnu funkciju rada te središta dnevnih migracija ali je ipak izdvojeno zbog različitih razvojnih problema koje ne dijeli sa samim naseljem Vukovar. Na kraju, kao naselja petog stupnja, na prostoru biše općine Vukovar, izdvajaju se Bobota, Borovo selo, Sotin, Negoslavci, Lovas i Tvorarnik kao veća naselja uz prometnice koja se izdvajaju zbog bolje opremljenosti funkcijama (Feleter, 1994).

6. Trenutno stanje i mogućnosti revitalizacije borovskog “brownfield“ područja

Borovo je poslije rata, reintegracijom 1998. godine, uključeno u zakonodavni sustav RH, te se Uprava koja je privremeno bila smještena u Zagreb, vratila na domicilnu lokaciju Borovo - Vukovar, gdje je počela s obnovom proizvodnje i organizacijom poslovanja. Obnovljena su dva proizvodna pogona: pogon za proizvodnju kožne obuće te pogon za proizvodnju gumene i gumeno-platnene obuće te gumene smjese i klinastog remenja (Galović, 2009). Ima oko 700 radnika, te 77 prodavaonica diljem Hrvatske, a na godinu proizvede oko milijun pari obuće, isključivo iz materijala prirodnoga podrijetla. Osim u Hrvatskoj, u Sloveniji su 56, a u Crnog Gori 16 prodavaonica sa oko 500 zaposlenih (Borovo, 2020). Budućnost Borova usmjerena je kroz usvojenu strategiju poslovanja u nekoliko točaka od kojih su ključne: tržišno orijentirana proizvodnja, tehnološko i kadrovsko osuvremenjivanje, daljnje etabliranje brenda “Borova“ i modela kao što je Startas, prilagođavanje suvremenim trendovima, formiranje strateškog partnerstva, razvoj IT sustava, razvoj projekata održivog razvoja te aktiviranje nefunkcionirajućeg borovskog kapitala – imovine koje Borovo posjeduje u Vukovaru i republikama bivše Jugoslavije (Galović, 2009).

Prenamjena zapuštenih/ne(is)korištenih nekretnina posljednjih godina poprima sve veće značenje u kontekstu razvoja gradova i Urbane agende Europske unije (Đokić i dr., 2019). Borovo danas spada u jedno takvo neiskorišteno, odnosno “brownfield“ područje. Cijelo područje, osim jednog malog pogona koji je još uvijek u funkciji (objekt Obučara nova) pod državnim je vlasništvom. Kako bi se za ovo područje osmislilo usklađen urbani revitalizacijski akcijski plan potrebno je razmotriti ulogu i značaj Borova u prošlosti i sagledati ju u realnoj budućnosti (Đokić i dr., 2019). Pri revitalizaciji neke lokacije mogu nam pomoći koncepti kao

što su prostorno planiranje i urbana regeneracija. „Urbana regeneracija javna je politika kojoj je cilj vraćanje korisnosti degradiranih urbanih područja, stvaranje boljih mogućnosti za zapošljavanje, rješavanje ili ublažavanje različitih društvenih problema te poboljšanje urbanog okruženja i podizanje kvalitete života“ (Đukuć i dr., 2019 prema Dumbović Bilušić, 2016, 312). Tvrtka Borovo 1991. godine u vlasništvu je posjedovala 2 320 000 m² (232 ha), na kojima je danas samo mali proizvodnog pogona u funkciji, dok je većina njih u raspadu (Hubalek i Žabić, 2019.). Prema Đukić i dr., razorene objekte treba u potpunosti porušiti, dio pogona treba obnoviti te modernizirati tehnologiju (2019). Na prostoru Borovo Naselja trenutno se odvijaju sljedeći projekti: rušenje 12 zgrada uništenih tijekom rata, upravljanje otpadom nastalim prije i nakon rata, poduzetnički inkubator Vukovar u suradnji s Vukovarskom gospodarskom zonom: Projekt izgradnje Poslovno-inovacijskog centra “BIC - Vukovar“ te razvoj Centra inovativnog poduzetništva, Edukacijskog i Proizvodnog centra i Poduzetničkog inkubatora. Nekoliko projekata pokrenuto je uz pomoć Fonda za obnovu i razvoj Vukovara te Europskih strukturnih i investicijskih fondova. Osim toga, promjena zakonske regulative, uvođenje poticaja i povlastica te poboljšanje poduzetničke klime mjere su koje pokušavaju ojačati malo poduzetništvo koje je uslijed prijeratne orijentacije na velike poslovne sustave bilo zapostavljeno. Osim navedenih pojedinačnih projekata, valja razmisliti o valorizaciji odličnog geografskog položaja Borova u razne druge svrhe (primjerice rekreacijski, turistički, zabavni te ostali sadržaji koje bi ljudi koristili u slobodno vrijeme). Blizina Dunava jedan je od najvećih razvojnih potencijala lokacije, a pozitivni primjeri valorizacije tih potencijala mogu se naći na primjeru korištenja obale Dunava u Beču ili Bratislavi, uz naravno prilagođavanje korištenja obale manjem gradu (Đukić i dr., 2019). Zaključno, “potrebna je jasna i dugoročna vizija uključujući industrijsku, kulturnu, okolišnu i prostornu politiku na svim razinama upravljanja razvojnim politikama. To podrazumijeva interdisciplinarni pristup i upravljanje na svim razinama – državnoj, županijskoj i lokalnoj, ali i makroregionalnoj te europskoj razini, zbog specifičnosti geostrateškog položaja Vukovara i Borova uz rijeku Dunav i u pograničnom području“ (Đukić i dr., 2019, 326).

7. Zaključak

Industrija u Borovu najsnažniji je razvojni impuls Vukovara i šireg područja vukovarskog kraja. Gradnjom industrijskih pogona i naselja uz tvornicu, dolazi do transformacije prostora i društva. Naselje koje se izgradilo uz tvornicu odličan je primjer planskog, odnosno vrtlog grada sa svim sadržajima i potpunom prometnom i komunalnom infrastrukturom. Bata je gradnjom tvornice privukao velik broj mladih ljudi iz okolnih pretežno ruralnih područja te ih je industrijalizirao i opismenio, pritom osiguravajući sve životne potrebe, pa i one rekreacijske i kulturne. Industrijalizacija se nastavlja i nakon Drugog svjetskog rata, a Vukovarski kraj doživljava demografsku ekspanziju. Osim toga, Vukovar raste i kao funkcionalno središte, odnosno njegov se gravitacijski utjecaj očituje u velikom udjelu zaposlenih dnevnih migranata okolnih općina u ukupnom broju zaposlenih. Nadalje, stanovništvo bivše općine Vukovar doživljava društveno-ekonomsku transformaciju u vidu povećanja stupnja industrijalizacije i pojačane deruralizacije i deagrarijacije. Iz svega rečenog proizlazi da je veliko značenje za ukupnu populacijsku dinamiku općine Vukovar imao kombinat "Borovo" kao industrijski div koji je dolaskom Bate ali i u cijelom poslijeratnom razdoblju industrijalizacije bio izrazito privlačno mjesto za zapošljavanje i doseljavanje stanovništva. Velike društveno-političke promjene koje se zbivaju krajem prošlog stoljeća negativno su se odrazile na poslovanje velikog poduzeća, a Domovinski rat doprinio je za uništavanju gotovo kompletne infrastrukture. Nakon rata obnavlja se mali dio pogona, dok je većina stambenih kolonija obnovljena. Ipak, deindustrijalizacijom i slabljenjem centraliteta Vukovara, smjer se kretanja i doseljavanja ljudi okreće prema Vinkovcima koji postaju glavni funkcionalni centar Vukovarsko-srijemske županije. Danas je u svijetu sve veći trend obnavljanja i prenamjene zapuštenih i nekorištenih objekata, a industrijski objekti često predstavljaju upravo takva "brownfield" područja koja zauzimaju značajan dio gradskog prostora. Potreban je interdisciplinarni pristup i uključivanje aktera iz svih društvenih sfera i na svim upravnim razinama kako bi eventualno došlo do obnove ili potencijalne prenamjene industrijskog područja u Borovu Naselju.

Popis literature

Bendra, I., 2019: Tvornica “Borovo“ – doprinos tijekom obrane grada Vukovara 1991., *Povijesno naslijeđe i perspektive*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb – Vukovar, 259 – 289.

Damjanović, D., 2005: Osnovna obilježja urbanog razvitka grada Vukovara između dva svjetska rata, *Scrinia Slavonica*, 5 (1), 174-198, <https://hrcak.srce.hr/8043>.

Dugački, V., 2019: Kako su Česi izgradili Borovo u: Bata-Borovo (1931. – 2016.), *Povijesno naslijeđe i perspektive*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb – Vukovar, 55–79.

Đokić, I., Sumpor, M., Blažević, Lj., 2019: Razvojne perspektive grada Vukovara: revitalizacija Borova, *Povijesno naslijeđe i perspektive*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb – Vukovar, 307-328.

Elez, P., Živić, D., 2019: Kombinat Borovo i Borovo Naselje u prvim godinama nakon Drugog svjetskog rata u svjetlu arhivskih izvora Državnog arhiva u Vukovaru, *Povijesno naslijeđe i perspektive*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb – Vukovar, 127–154.

Feletar, D., 1994: Suvremeni Vukovar – središte gospodarskog razvoja, 1945-1991., *Vukovar: vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, Nakladna kuća “Dr. Feletar“ Koprivnica, Zagreb, 353–387.

Hrelja, K., Kaminski M., 1971: *Borovo: Jugoslavenski kombinat gume i obuće*, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod.

Hubalek, I., Žabić, I., 2019: Nekretnine “Bata“ i “Borovo“ u razdoblju 1931. – 1991. (Borovo Naselje - Vukovar), *Povijesno naslijeđe i perspektive*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb – Vukovar, 307-328.

Karač Z., 1994: Oblikovanje suvremenog urbanog sustava Vukovara (1945-1991), *Vukovar: vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, Nakladna kuća “Dr. Feletar“ Koprivnica, Zagreb, 327-340.

Kolar-Dimitrijević M., 2019: Društveni i politički utjecaj na osnivanje i rad tvornice Bata u Borovu od 1931. do 1945. godine, *Povijesno naslijeđe i perspektive*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb – Vukovar, 21–35.

Wertheimer-Baletić, A., 1993: Jedno i pol stoljeće u brojčanom razvoju stanovništva vukovara i vukovarskoga kraja, *Društvena istraživanja*, 2 (2-3 (4-5)), 455-477.

Žebec, I., 2008: Utjecaj češkoga kapitala na razvoj Vukovara u razdoblju između dva svjetska rata, *Društvena istraživanja*, 17 (1-2, (93-94)), 101-124.

Živić, D., 2006: *Stanovništvo Vukovarsko-srijemske županije*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Ogranak Matice hrvatske Vukovar, Zagreb-Vukovar, 98-112.

Popis izvora

Borovo, 2020: Priča o nama, <https://www.borovo.hr/hr/o-nama/prica-o-nama/>

Državni zavod za statistiku (DZS), 2003: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001.: Splitsko-dalmatinska županija - broj stanovnika po naseljima, www.dzs.hr (15.8.2020.).

Državni zavod za statistiku (DZS) 2011: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: Dnevni i tjedni migranti, www.dzs.hr (10.8.2020.).

Filipović, V., 2018: Politička povijest jedne strane investicije u Hrvatskoj: Kombinat Bata Borovo 1931. – 1991., Zbornik sveučilišta Libertas, 3, 359-374. <https://hrcak.srce.hr/196111>.

Galović, K., 2009: Tvornica i naselje, HNK Borovo, <https://hnbkborovo.webs.com/borovo-naselje.htm>.

Hrvatski jezični portal, 2020: Razvoj, http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=dltvURc%253D

Ladić, M., 2017: Osnovna škola “Borovo“, Magistrsko delo študijskega programa 2. stopnje arhitekture, Digitalna knjižnica Sveučilišta u Mariboru.

Šojat, L., 2019: Borovo d. d., Hrvatska tehnička enciklopedija, <https://tehnika.lzmk.hr/borovo-d-d/>.